کاریگەری بزاڤی ڕۆشنبیری هونەریی و ڕەنگدانەوەی لەسەر پێشکەوتنی گۆرانی و موزیکی کوردی (تایەرتۆفیق، عەلی مەردان، حەسەن زیرەک) بەنمونە

د.چیایی کمال سعدی

مامۆستا لە بەشی موزیک - کۆلیژی هونەرە جوانەکان - زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر

009647704484557

chiey.saddi@su.edu.krd

٢٠٢٤

هەولێر

پوختە

ئەم لێکۆلینەوە زیاتر جەخت لەسەر کاریگەری و پێشکەوتنەکانی بزاڤی ڕۆشنبیری هونەریی گۆرانی و موزیک و کاریگەریە دەرەکیەکان لەخۆ دەگرێ، ئەم کاریگەریانەش لەڕێگای گۆرانیەکانی هونەرمەندان عەلی مەردان، حەسەن زیرەک، تاهیر تۆفیق لەسەر هونەرمەندان و گۆرانی بێژ و موزیک زانانی هەرێمی کوردستان زیاتر دەردەکەوێت، لەڕێگەی سێ تەوەری سەرەکی، کەئەمانەن: تەوەری یەکەم بەخستنەڕووی کێشە و گرفت و ئامانج و گرینگی و پێشبینیەکانی لێکۆلینەوە، هەروەها دیاریکردن و دەست نیشانکردنی ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە بەپێی کات و شوێنی دیاریکراو دەست پێدەکات.

تەوەری دووەم تایبەتە بەخستنە ڕووی ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوە و دەست نیشانکردنی ناونیشانەکانی تایبەت بە لێکۆڵینەوەکە و پەیوەندیانە بە توێژینەوەکانی هاوشێوە. لەڕێگای گۆرانیەکانی هونەرمەندان عەلی مەردان و حەسەن زیرەک و تاهیر تۆفیق، هەربۆیەش بەپێویستمان زانی کورتەیەکیش لەسەر ژیان و کارو چالاکی یەکانی ئەم هونەرمەندە مەزنانە بخەینە ڕوو بۆ زیاتر ڕونکردنەوە و دەرکەوتنی ئەم ڕەنگ دانەوە و کاریگەریانەی کە لە ڕێگای ئەم بزاڤە ڕۆشنبیری و هونەریە کەوتۆتە سەر هونەر و هونەرمەندانی شاری هەولێر و ناوچەکانی تری کوردستان ڕوونبکەینەوە.

لە تەوەری سێ یەمیشدا بەشێک لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە کەمان خستۆتە ڕوو، لەگەڵ هەندێک لە پێشنیار و ڕاسپاردە بۆ لایەنی پەیوەندیدار و توێژەرانی تری بواری هونەری بەگشتی و گۆرانی و موزیک بەتایبەتی وەک بەرچاو ڕونیەک بۆ بەرەو پێشبردن و ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی هاوشێوە.

وشە کلیلەکان: بزاڤ، ڕۆشنبیری، هونەر، گۆرانی، موزیک

١–پێشەکی

گۆرانی و میوزیک بابەتێکی زۆر گرینگە لە ژیانی مرۆڤدا، هەر لە کۆنەوە ئادەمیزاد بایەخی پێی داوە، وەک بەهرەیەکی خۆڕسک لە ناخی گشت مرۆڤێکدا هەبووە و پێویستی بە فێربوونو ڕاهێنان نەبووەو لە هەموو سەردەمێک و هەموو قۆناغێکی ژیانیدا بایەخی پێی داوەو لە کاتی کارکردن پەنایان بردۆتە بەری و گوڕوتینێکی پێ بەخشیون و لەکاتی حەسانەوەشدا بۆ زاخاوی مێشک ڕوویان تێی کردووە. بۆیە ئەگەر ئاوڕێک لە مێژووی کۆمەڵگای کوردی بدەینەوە، دەبینین بۆ هەر جۆرە کارێک گۆرانی و میوزیکی تایبەت بە خۆیان چڕیوە، کەلەپووری نەتەوایەتیمان پڕە لە نموونەی زیندو و سەدان پارچە گۆرانی و میوزیکی ڕەسەن.

شارستانیەتی کوردی بەشێکی جیانەکراوەیە لە شارستانیەتی گەلانی عێراقی کۆن و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەگشتی و دراوسێکانی کوردستان بەتایبەتی، لێکۆڵینەوە لە بوونی کاریگەری گۆرانی و موزیکی ناوچەیەک لەسەر ناوچەیەکی تر وادەخوازێ کە توێژینەوەی زانستی و گەڕان و هەڵوەستە بکرێ لەم بارەیەوە، چونکە ئەمە یەکێکە لە گەورەترین کێشەکانی بەردەم هونەر و گۆرانی کوردی. بۆ ئەوەش دەبێ تیشک بخەینەسەر گۆرانی و میوزیکی عێراقی کۆن و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەر لەوەی بچینە سەر گۆرانی و میوزیکی کوردی.

١–١ گرنگی توێژینەوەکە

گرنگی و بایەخو هۆکارەکانی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە، لەبەر ئەوەی گۆرانی و میوزیکی کوردی شوێنێکی گەورەی لە ژیانی مرۆڤی کورد داگیر کردووە، بەڵام سەرەڕای ئەمەش تاکو ئێستا وەکو پێویست لێکۆڵینەوەی زانستی لەسەر هەموو لایەنەکانی نەکراوەو زۆر لایەنی شاراوەی تیادا ماوە و پێویستی بە گەڕان و ساغکردنەوە و لێکۆڵینەوە هەیە بەتایبەتی لەڕوانگەی کاریگەریەکانی پێشکەوتنی موزیک و گۆرانی لە ڕێگای ئەم بزاڤ و کۆمەڵانەی بۆ نوێکاری لە بواری هونەری بەگشتی و موزیک و گۆرانی بەتایبەتی هاتبوونە ئاراوە، لەم ڕێگایەشەوە دەتواندرێت گۆرانی و میوزکی کوردی بخەینە ڕیزی گۆرانی و میوزکی گەلانی پێشکەوتوو.

لەلایەکی تریشەوە ئەم شۆڕشە تەکنەلۆژیایەی کەلەسەدەکانی ڕابردوو لەکاتی کردنەوەی ڕادیۆی بەغدا لە ١٩٣٩و بەردەوام بوونی تا ئێستا کەلە جیهان بەشێوەیەکی فراوانتر بەرپا بووە کاردانەوەیەکی پۆزەتیڤی لەسەر گۆرانی و میوزکی کوردی هەبووە، ئەمەش وادەخوازێ گۆرانی و میوزکی کوردی کۆن بەراورد بکەین لەگەڵ هی ئەم سەردەمە، لایەنە نێگەتیڤ و پۆزەتیڤەکانی ئەم کاریگەریەی تەکنەلۆژیایەی و بزاڤە هونەریەکانیش بەسەریانەوە دەسنیشان بکەین، دواتریش بیروڕای شارەزایانی بواری هونەری لەبارەیانەوە بخەینە ڕوو لەگەڵ دەربڕینی ڕاوسەرنجی خۆمان لەبارەیانەوە.

١–٢ كێشەی توێژینەوەکە

کێشە و گرفتەکانی لێکۆڵینەوەکە بریتیە لە گەڕان و کاریگەری گۆرانی و موزیکی دەوروبەر لەسەر گۆرانی و موزیکی کوردی، بەڕێگای لێکۆڵینەوەی، بەراورد لەگەڵ گۆرانی و میوزکی گەلانی عێراقی کۆن و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بۆ ئەوەی ڕون بێت کە ئایا گۆرانی و میوزکی کوردی کاریگەری کەوتۆتە سەر یان نا، واتە ئەتوانین بڵێین کورد گۆرانی و موزیکی تایبەت بەخۆی ماوە و دور بووە لە کاریگەریە دەرەکیەکانی وەک ولاتانی ئێران، تورکیا، سوریا، عیراق. یانیش بەشێکە لە گۆرانی و میوزکی عێراق و تایبەتمەندی خۆی نەپاراستووە. ئەمەش خۆی لەخۆیدا لە هەندێ گۆرانی و میوزکی کوردی بۆ هەندێکی تر دەگۆڕێ، هەریەکێک لەوانە جێگەی هەڵوەستەیە و دەبێ لەبەر ڕۆشنایی پێوەرە زانستیەکان و ڕای شارەزایان لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکەین.

١–٣ ئامانجی توێژینەوەکە

ئامانجی توێژینەوەکە لە چوارچێوەی گشتی و چوارچێوەی تایبەتیەوە خراوەتەڕوو یەکەم/ چوارچێوەی گشتی لێکۆڵینەوەکە بریتیە لە پێشکەوتنەکانی بزاڤی هونەری و کاریگەری گۆرانی و میوزیکی دەرەکی لە سەر گۆرانی و موزیکی کوردی.

دووەم/ چوارچێوەی تایبەتی لێکۆڵینەوەکەمان بریتیە لە دەست نیشانکردنی کاریگەریەکان بەسەر گۆرانی و موزیکی کوردی. ئەمەش لەڕێگای چەند ماستەر نامە و تێزی دکتۆرا و توێژینەوەیەک دەبێ کە لە کۆتایدا ئاماژەیان پێ دەکەین.

١–٤ میتۆدی توێژینەوەکە

لەم توێژینەوەیەدا شێوازی لێکۆڵینەوەی (وەصفی و مێژوویی) گیراوەتەبەر بۆ ساغکردنەوە و دۆزینەوەی وەڵام و پرسی توێژینەوەکە.

١–٥ شیکردنەوەی چەمکەکان

١–٥–١ بزاڤ

بزاف ـ ڕێباز ـ قوتابخانە ـ کۆمەڵە ـ Ecol ی لاتینی هەموو ئەمانە بەو شێوە باوە ئەدەبی و هونەری‌یانە دەوترێ کە هەڵگری جۆرێک لە ڕیسا و یاسایە دیاریکراوەکانن لە بوارە ئەدەبی و هونەرییەکان و کاریگەری لەسەر بیری تاک لە جێ بەجێکردنی بەرهەمەکانیان و نمایشکردنیان دروست دەکەن.هەر بزاڤێکیش تایبەتە بە سەردەم و کات و سات و ماوەیەکی زەمەنی دیاریکراو، هەروەها کۆمەڵە بیرێکی فەلسەفیانەی چەندین فەیلەسوف لە بوارە جیاجیاکاندا لەخۆ دەگرێت. بەپێی گۆڕانکاری و گەشەی لایەنەکانی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و هونەری سەردەمەکان کۆڕانکاری بەسەر ڕێبازەکان و دەربڕینە هونەریەکانیش دێن. (محمد، ٢٠١٢، ٥).

١–٥–٢ ڕۆشنبیری هونەر

ڕۆشنبیری هونەری بریتییە لە تێڕوانینێکی گشتگیر بۆ ئەو هونەر و کەلتوورانەی کە پەیوەندییان بەلایەنە هونەرییەکانی وەک مۆسیقا و سەما و نواندن و ئەدەب و هونەرە بینراوەکان هەیە. ڕۆشنبیری هونەر لەسەر تێگەیشتن و پێزانینی هونەر و مێژوو و کاریگەرییان لەسەر کۆمەڵگا و کەلتوور دامەزراوە. ڕۆشنبیری هونەر بەشێکی گرنگی ژیانی کولتووری و داهێنەرانەی مرۆڤە و بەشداری دەکات لە برەودان بە دەربڕینی هونەری و کارلێکی کولتووری لە نێوان خەڵکدا. هەروەها ئەو بەها و باوەڕ و نەریتانە دەگرێتەوە کە پەیوەستن بە هونەرەوە، شێواز و تەکنیک و پێشکەوتنە مێژوویی و کولتوورییەکان کە کاریگەرییان لەسەر هونەرە جۆراوجۆرەکان هەیە. ڕەنگدانەوەی هەمەجۆری هونەر و دەربڕینی داهێنەرانە لە کلتور و کۆمەڵگە جیاوازەکانی جیهاندا. هونەر بەشێکی گرنگی ناسنامەی کولتووریی گەلانن و بەشدارن لە گواستنەوەی مێژوو و بەهاکان و نەریت و باوەڕەکان و برەودان بە کارلێکی کولتووری و ئاڵوگۆڕ لە نێوان کلتوورە جیاوازەکاندا دەکات. (Adams, 1964, 8)

١–٥–٣ گۆرانی

گۆرانی جۆرێکە لە دەربڕین و چڕینە بە ئاواز، وە حسین علي محفوظ پێی وایە کە گۆرانی واتای ئاواز، یان مقام، یا دەنگ دەگەیەنێ (محفوظ، ١٩٩٧، ١٤٢) . بەپێی شیکردنەوەی أحمد الهاشمي گۆرانی واتای چڕینی هۆنراوە و دەقە ئەدەبیەکانە، دەڵێت گۆرانی بەشێکە لە پێکهاتەی بچوک بچوکی موزیک و گونجاوە لەگەڵ دەنگی مرۆڤ و زۆر جار یاوەری دەکرێت بە ئامێرە موزیکیەکانیش. هەروەها أحمد الهاشمي دەڵێت گۆرانی جۆر و شێوازی زۆری هەیە، لەوانە (گۆرانی میللی، گۆرانی فۆلکلۆری، گۆرانی دانراو... تادوایی (الهاشمي، ١٩٧٩، ٩١). اسعد محمد علی پێی وایە کە گۆرانی بەهەموو ئەم دانراوە موزیکیانە دەگوترێ کە دەگونجێت لەگەڵ دەنگی مرۆڤ (علی، ١٩٨٥، ١٦). لویس معلوف لەپەرتوکەکەی بەناوی (المنجد في اللغة والاعلام) دەڵێت گۆرانی کۆی گۆرانیەکانە (الاغنیة جمعها اغان). هەروەها محمد محیی الدین عبدالحمید، ومحمد عبد اللطیف البسکی لە پەرتوکەکەیان بەناونیشانی (المختار من صحاح اللغة) دەڵێن گۆرانی دەربڕینێکە، یا هەر بەرزکردنەوەیەکی دەنگیە بە ئاواز. بەپێی یەکەم کۆنگرەی موزیکی لەقاهیرە ساڵی ١٩٣٢ پێناسەی گۆرانیەکان بە کۆی گۆرانی هاتووە وەک: (گۆرانی = گۆرانیەکان) هەمان واتایان هەیە تەنها ئەوەنەبێ یەکیان بۆ تاک بەکاردێ ئەوەتریان بۆ کۆ. بەشێوەیەکی گشتی گۆرانی لای عبد الحمید حمام، بەواتای هەردەربڕینێکی دەنگی مرۆیی دێت جاچ بەهاوکاری ئامێری موزیکی بێ یان نا (الجزراوی، ٢٠٠٤، ٢٠).

کەواتە گۆرانی شێوە دەربڕینێکی تایبەتە بەدەنگ، مرۆڤ ڕێکی دەخات و دەیگونجێنێت و دەریدەبڕێت بەپێی جۆری ئەم هۆنراوەی کە دەیچڕێ، بە جۆرە ڕیتمێک کە بگونجێ لەگەڵ ڕیتمی دەرەکی و ناوەکی دەقە ئەدەبیەکە یا هونراوەکە. (المهندس، ١٩٧٩، ١٧)

١–٥–٤ موزیک

موزیک زانسته هونەرە زمانە، واتە زانستی موزیک جیاوازیەکی ئەوتۆی نیە لەگەڵ زانستەکانی بیرکاری و فیزیاز و ئەندازیاری لەڕوانگەی زانستیەوە، تەنها لەڕوانگەی هونەریەکەوە نەبێ کە دەتوانین شیبکەینەوە (محفوظ، ١٩٧٧، ٦٤)

أ- موزیک وەک زانست: زانستێکە لە زانستە سروشتیەکان و لەسەر بنەما و ڕێساو یاسای ماتماتیکی ڕێکخراوە، دەنگەکانی گونجاندراون بەجۆر وشێوازیک کە بتواندرێت هەماهەنگی هەبێت لەگەڵ قابلیەتی بیستن و دەربڕین و تواناکانی گوێچکە.

ب- موزیک وەک هونەر: دابەش دەبێت بەسەر دوو بەشی سەرەکی کە یەکەمیان لایەنی ژەنینی ئامێری (music instruments) دەگرێتەوە، هەروەها زانستی گۆرانی واتە دەربڕینی دەنگی مرۆیی بە گوێرەی تیمپۆی موزیکی ڕێکخراو. کە هەردووکیشیان بە دانراوەی موزیکی ناوزەد دەکرێن، دانراوە موزیکیەکانیش هەمیشە بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەش دەبن:

١-دەنگی موزیکی (ئاواز): ئەم دەنگانەن کە لە ئەنجامی لەرینەوەی ژێی ئامێرەکانەوە دەردەچن، یا لە ئەنجامی لەرینەوەی ژێی قورگی مرۆڤەکانەوە لەڕێگەی دەمەوە دێنەدەرەوە.

٢-کات (ڕیتم): پێوەرێکە بۆ ڕێکخستنی بەردەوامی دەربڕین و بەردەوام بوونی دەنگ، هاوسەنگی دروست دەکات لەنێوان درێژی و کورتی دەربڕینەکان، ئاواز و ڕیتم دوانەیەکی لێک دانەبڕاون لەموزیکدا جوتەزاو جومکەزان و هیچ یەکێکیان بەبێ ئەوەی تر واتا نابەخشێ. (ابراهیم، ٢٠١٤، ٦).

موزیک وەک چەمک: ناوی موزیک لەناوی موزێی یۆنانیەوە هاتووە. بەڵام لەڕوانگەی میتۆلۆجیەوە، واتا بەگوێرەی داستان، موزێ نۆ خواوەند بوون کەهونەرەکانیان دەپاراست، خواوەندی ئێوتێرپێ وەک پارێزگاری موزیک بووە، کەبەدوو فلوت دەستنیشان دەکرا.

ووشەی موزیک لای هەرمیللەتێک بەجۆرێک دەردەبڕدرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چۆنیەتی دەربڕین و وەرگێڕانی چەمکەکە لە گریکیەوە بۆ زمانەکانی تر، وەک ئنگلیز=میوزیک، ئەڵمان=موزیک، ئیتالی=موزیکا، عەرەب=مۆسیقا، کوردی سۆرانی=مۆسیقا کەلە عەرەبیەکەوە وەرگیراوە، کوردی کرمانجی=موزیک (ئازید، ٢٠١٦، ٢٧).

کەواتە موزیک گشت دەربڕینە ئامێری ودەنگی یە ڕێکخراوەکان دەگرێتەوە، بەرز ونزمی چینە دەنگەکان، خێرایی ولەسەرەخۆیی وگوشار ودوپاتکردنەوەکانیش کاریگەری ڕاستەوخۆیان دەبێ لە دەوڵەمەندکردنی.

٢- بزاڤی ڕۆشنبیری و هونەری کوردی لە شاری بەغدا

دەوڵەتی عیراق هەرلە سەرەتای دامەزراندنیەوە (١٩٢١)، تا ئەمڕۆ گرینگی و کاریگەری تۆکمەی هەبووە بەسەر هونەر بەگشتی و گۆرانی و موزیک بەتایبەتی لە هەموو ناوچە کوردستانیەکان، ئەمەش بۆ پایتەختی عیراق دەگەڕێتەوە کە وڵاتی عیراق هەرلە سەرەتای دامەزراندنیەوە تاوەکو ئەمڕۆ هیچ ڕێگریەکی نەکردووە لە هونەر و هونەرمەندانی کورد لە ناوچەکەدا. (رشید، ١٩٨٨، ٦٢) هەروەها هاتنی کۆمپانیاکانی قەوان، وەک (بەیزافۆن، ئۆدیۆن، پۆلیفیۆن، سۆڤۆ، چەقماقچی فۆن... تادواتر)، بۆ تومارکردنی دەنگی گۆرانی بێژانی کورد لەپاڵ گۆرانی بێژانی عەرەب و جولەکە و مەسیحیەکان، یەکێکی تربوون لە و پاڵپشتی و پشتیوانیکردنەی دەوڵەتی عیراق هەیبوو بۆ هونەر و هونەر مەندانی کورد نەک تەنها لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی باشور، بەڵکو لە کوردستانی ڕۆژهەلاتیش وەک تۆمارکردنی گۆرانیەکانی هونەرمەند حەسەن زیرەک، محمدی ماملێ...هیتر. ئەم کاریگەریانەش زیاتر لەدامەزراندنی ئێستەی بەغدا لە (١٩٣٦) و کردنەوەی بەشی کوردی لە (١٩٣٩) و بوار ڕەخساندن بۆ هونەرمەندانی گۆرانی بێژ و موزیک زانانی کورد، وەک: (عەلی مەردان، تاهیر تۆفیق، حەسەن زیرەک...تادوایی). (قەرەداغی، ٢٠٠٤، ٣١) یەکێکی تر بوون لە هۆکارەکانی بەرەو پێشبردنی بزاڤی ڕۆشنبیری و هونەری کوردی، وە کاریگەری گۆرانی و موزیکی ناوچە جیاجیاکانی ناو خۆ و دەرەوە بەسەر یەکتری، کە هۆکاری بەرەو پێشچوونی بواری هونەری گۆرانی و موزیکی کوردی بوو لە باشوری کوردستان. ئەم پێشکەوتن و نوێکاریانەی هاتنە نێو گۆرانی و موزیکی کوردی لەڕێگای ژەنیارانی ئەم کاتەی ڕادیۆیی بەغداوە بوو کە زۆربەیان یەهودیەکان بەڕێوەیان دەبردن وەک: (ابراهیم طقو- چەلۆ ، داود الکویتي - عود ، یعقوب العماري - ناي ، محمد القبنجي – مقام خوێن ، صالح الکویتي - کەمان، یوسف زعرور - قانون ، وحسین عبد الله - ایقاع) ئەمانە موزیکی گۆرانیەکان و وتنی مقام و ئاوازەکانیان لەسەر شێوازی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست (عربی، تورکی، فارسی، ئازەری) دەژەنی و دەگووت، بۆیە کاتێک کە کوردێک یا عەرەبێک لەهەر ناوچەیەکەوە بهاتبا نێو ڕادیۆ و گۆرانی بڕیبا ئەوا دەکەوتە ژێر کاریگەری موزیکی ئەم موزسیانە یەهودی و عوسمانیانەی لە ڕادیۆ کاری موزیکیان دەکرد. (فاید، ٢٠٠٨، ٣٩)

هەروەها کرانەوەی ناوەندی ئەکادیمی هونەری وەک دامەزراندنی پەیمانگەی هونەرە جوانەکانی بەغدا لە (١٩٣٦) ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو لە پێگەیاندنی گۆرانی بێژ و موزیک زانانی کورد لەم سەردەمە و پێشکەوتنی بزاڤە هونەریەکان، کە لەم سەردەمەشدا مامۆستایانی ئەم ناوەندە ئەکادیمیە پێکهاتبوون لە یەهودیەکان و عوسمانیەکان و تەنانەت کۆمەڵێک مامۆستای موزسیانی یەکێتی سۆڤێت و ڕۆمانی و ئەرمەنیش لەم ناوەندە وانەکانی پراکتیکی ئامێری موزیکیان دەوتەوە و هونەرەکەیان تێکەڵ بە هونەری عیراقی بەگشتی و کوردی بەتایبەتی کران، وە دروستکردنی کاریگەری و ڕەنگ دانەوەی هونەری بیانی و دەرەکی بەسەر هونەر و موزیک و گۆرانی عیراقی و کوردی لەم سەردەمە هەبوو. (حافظ، ١٩٧١، ٨٣)

٣– بزاڤی ڕۆشنبیری و هونەری كوردی لە شاری هەولێر

ڕەنگدانەوە و كاریگەریەكانی بزاڤی هونەری شاری بەغدا ڕەنگ دانەوەی هەبوو لەسەر لایەنەكانی ڕۆشنبیری و هونەری شاری هەولێر، ئەم كاردانەوەش زیاتر لە كاتی كردنەوەی كۆمەڵە و ڕێكخراو و تیپە موزیكیەكان بەدیار كەوت لە ناوچە جیا جیاكانی كوردستان بەگشتی و هەولێر بەتایبەتی.

لەمانە كاریگەری كۆمەڵەی ئاوازی كوردی بەسەر بزاڤی هونەری كوردی، كۆمەڵەكە هەوڵی داوە خولی تایبەت بە فێربوونی مۆسیقا بكاتەوە بۆ هونەرمەندانی كورد، وە لە ڕێگای چەند گۆڤارێكی تایبەت بە هونەر و ئەدەب و مۆسیقا وەك (هەتاو، كوردستان، هاوكاری... تادوایی). بابەتی موسیقا و زانستی مۆسیقا بڵاو بكاتەوە بۆ زیاتر بەرزكردنەوەی لایەنی ڕۆشنبیری و كەلتوری و هونەری هونەرمەندانی كورد بە بواری هونەری. (محمد، ٢٠١٢، ٦١)

هەروەها دامەزراندی تیپە هونەریەكان وەك (تیپی دەرسیم ١٩٥٧ ـ ١٩٥٨ بەسەرپەرشتی هونەرمەند (جمال هیدایەت)، هەروەها (تیپی موزیكی خانەی مامۆستایان) و (چالاكی قوتابخانەكان) و (تیپی موزیكی سەندیكای مامۆستایان) لە ١٩٦٨بەسەرپەرشتی هونەرمەند (یەحیا مەرجان). دواجار (تیپی هونەری هەولێر ١٩٦٩)، (تیپی هونەری هەولێری نوێ ١٩٧٤) بەسەرپەرشتی هونەرمەند (سلێمان شاكر) ئەمانە گشتی ڕەنگ دانەوە و كاریگەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی هەبووە بەسەر هەردوو لایەنەكانی پێشكەوتن و كاریگەری هونەری ناوچەكان بەسەر یەكترەوە. (شكری، ٢٠٢٠، ٧) لەلایەكیتر دامەزراندنی ئەم ڕێكخراو و تیپە هونەریانە بەگشتی و موزیكیەكان بەتایبەتی كاریگەری ئەرێنی هەبووە لە ناساندنی هونەر بە نەوە و كۆمەڵگای كوردی، لەڕێگای ئەنجامدانی كۆنسێرت و ئاهەنگە تایبەتی و فەرمی و بۆنەكان، هەروەها كردنەوەی خول و پێگەیاندنی كۆمەڵێكی تر لە بەهرەمەندانی بوارەكە، لەگەڵ ئەمانەشدا ڕەنگ دانەوەی هونەری ناوچەیەك لەسەر ناوچەیەكی تر و كاریگەریان بەسەر یەكەوە لەڕێگای ئەنجامدانی ئاهەنگەكان لە ناوچە جیا جیاكان، هۆكارێكی ترن بۆ بەرەوپێش بردنی لایەنی هونەری و گۆرانی و موزیك و لێك چوون و كەوتنە ژێر كاریگەری یەكتری لەلایەكی تر. چونكە ئەم مامۆستاو موزسیانانەی كاری موزیكیان ئەنجام دەدا لە تیپەكان دەرچوویی كۆلێژی هونەرە جوانەكانی بەغداد بوون و لەژێر دەستی مامۆستایانی ئەوكاتی كۆلێژ هەروەك لەسەرەوە ئاماژەمان بۆیانكرد فێری موزیك ببون و كاریگەری موزیكی یەهودی و عوسمانی و فارس و ڕۆم و ئەرمەنەكانیان لەسەر هەبوو، بەشێك لەم كاریگەریانەش تاوەكو ئەمڕۆ كاریگەریان ماوەتەوە و هەستیان پێدەكرێت.(خۆشناو، ١٩٨٤، ٧٢) لێرەدا سەرسام بوونی هەندێكیشیان بە هەندێكی تریان و گرتنە بەری ڕێچكەی هاوشێوە لە كاتی ئامادەكردن و گوتنی گۆرانیەكان بەردەوامی هەبوو، هەروەك ڕەنگ دانەوەی گۆرانیەكانی تاهیرتۆفیق بەسەر (صادق حەریری)* و هەوادارانی مامۆستا (عەلی مەردان) وەك هونەرمەند (عومەرە درێژ). وە هەوادارانی حەسەن زیرەك بەسەر هونەر و گۆرانی ناوچەكانی كوردستان و كۆمەڵێك هونەرمەندی نوخبەی شارەكە، وەك (ئحسان زیرەك**، سامان زیرەك*** ، قادر زیرەك****).

٤- کاریگەری شۆڕشەکان بەسەر بزاڤی ڕۆشنبیری و هونەری کوردی

بارودۆخی سیاسی و ناسەقامگیری لە عیراق بەگشتی و شۆڕشی ١٤ ی تەموزی ١٩٥٨ بەتایبەتی کاریگەری گەورەیان بەسەر هەموو کایەکانی دەوڵەت و دەوڵەتداری داهێنا لەعیراق بەگشتی و باشوری کوردسستانیش بەتایبەتی وەک بەشێک لە عیڕاق بێبەش نەبوو لەم گۆڕانکاریانە، ئەمەش لەڕێگای گۆڕانی سیستەمی حوکمڕانی بو لە سیستەمی پاشایەتی بۆ سیستەمی کۆماری، ئەمە وایکرد کە میللەت جارێکی تر هەست بە ئستقراڕی سیاسی و کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی ... تادوایی. بکات و زیاتر بکەوێتە نوێکردنەوە و خزمەتکردنی هەموو بوارەکان بەمەبەستی پێشخستنیان. لەم بوارانەش بواری ڕۆشنبیری و هونەر زۆرترین گۆڕانکاریان پێوە دیارکەوت، لەبارەی ئەمەش هونەرمەند (جمال هیدایەت) دەڵێت: (کۆمەڵە هونەرمەندێکی گەنج هەوڵیان دەدا ئاوازی نوێ دابنێن، وەک : یەحیا مەرجان، واحد مەرجان، عبدالله دڵسۆز، جەرجیس عزالدین... هەندێک هونەرمەندی تر، ئەمە بوو ئاوازەکانیان جۆرێک تێکەڵاوی تیا بەدی دەکرا لە نێوان هونەری کوردی و هونەری عەرەبی). (محمد، ٢٠١٩، ٩٦) لەدوای هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٤ ی تەموز جۆرێک لە بوژانەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری بۆ کوردستانی عیراق هاتە کایەوە، واتە لایەنی هونەری و ڕۆشنبیری لە شاخ و دوای تێک چوونی شۆڕش، کاریگەریەکی زۆری هەبوو بەراورد بەو ئازادیەی کە پێشتر لە عیراق هەبوو، وەزۆر بڵاوکراوە و بەرهەمی نوێی هونەری هاتە پێشکەشکردن و بەهەم هێندرا کە کاریگەری زۆر باشیان هەبوو بەسەر هەستی نیشتیمانی و کۆمەڵایەتی و بەرزبوونەوەی ئنتیمای میللی لەم سەردەمەدا، بێگومان شاری هەولێریش لەوکاریگەری و بوژانەوە بێبەش نەبوو. (ڕەسوڵ، ٢٠١٠، ٥٤)

ئەم کاریگەری و پێشکەوتنانە زۆر بەخێرایی و بەبەردەوامی لەگەشەسەندن بوون تا شۆڕشی ئەیلولی ١٩٦١ و توانەوەی شۆڕشەکەو بەستنی ڕێک کەوتننامەی جەزائیر لە ١٩٧٥. لێرە بەدواوە جارێکی تر گۆڕانکاری و نەهامەتی ڕووی لە ناوچەکان کردەوە و جۆرێک لە خزانە دوواوەی بواری ڕۆشنبیری و هونەری هاتە کایەوە. هەرچەندە تواندرا بزاڤی ڕۆشنبیری و هونەری کوردی لە ڕێگای تیپی موزیکی شۆڕش و ڕادیۆی دەنگی کوردستان بکەونە هەوڵی زندوو ڕاگرتنی ئەم بوارانە، بەڵام جۆرێک سستی و دواکەوتوویشیان پێوە دیاربوو لەسەرەتای زندووکردنەوەی شۆڕش و ڕێکخستنەوەی ڕێکخراوە جەماوەریەکان و فراوانکردنی پەخشی ڕادیۆییەکان تا دواتر هونەرمەندان و بەرهەمە هونەریەکان بوون بە قەڵغان و ژیلەمۆی شۆڕش و سەرکەوتنیان. (محمد، ٢٠١٩، ٤٢)

٥- بزافی ڕۆشنبیری و ڕەنگدانەوەی لەسەر ئنتیمایی نیشتیمانی لەمقام و سروود و گۆرانیەکانی تایەرتۆفیق، عەلی مەردان، حەسەن زیرەک

بەدرێژایی مێژوو لە گشت شۆڕش و جولآنەوە سیاسیەکان و شەڕەکانی ناوخۆ و دەرەوەدا لە سەرانسەری جیهان جگەلە گوتاری سەرکردە و لێپرسراوان بۆ کردنی گیانی بەرگری بەبەری جەنگاوەران و جەماوەر شیعر و سروودی نیشتیمانی و شاعیران و دەنگی پڕحەماسی گۆرانی بێژان و مارشی سەربازی، ڕۆڵێکی بەرچاویان لە وروژاندن و هاندان و بەرزکردنەوەی ورەو گیانی بەرخودانی خەڵک و شەڕکەراندا هەبووە وەک ئامرازێکی کاریگەر لەو بوارەدا. (رشید، ١٩٧٠، ٥٤) میللەتی کوردیش خاوەنی دەیان کەڵە شاعیری نیشتیمان پەروەر و گۆرانی بێژی بە توانایین،کە بەرهەمەکانیان بۆتە ئامرازێک بۆ هەڵگیرسانی گیانی فیداکاری و خۆشەویستی خاک و نیشتیمان، نموونەی ئەو گۆرانی بێژانە کە سروودە پڕحەماسەکانیان هەمیشە لەسەر زاری خاڵکدان وەک : تاهیر تۆفیق عەلی مەردان و خەسەن زیرەک و شڤان پەروەر و ناسی ڕەزازی و نەجمەدین غوڵامی و قادر دیلان وساڵح دیلان و سەعید گاباری و محەمەد شێخۆ و جوان حەجۆ و مەرزیە فەریقی و ڕەفیق چالاک و محەمەد جەزا .... هتد. (قەرەداغی، ١٩٨٦، گۆڤاری بەیان ١٢٠)

ئەم هونەرمەندە نیشتیمان پەروەری و نەتەوە پەرستانەش هەرگیز سەریان بۆ دوژمنانی گەلە شۆڕنەکردووە و ئامادە نەبوونە گۆرانی بۆ ڕژێمە داگیرکەرکانی کوردستان بڵێ و نەکەوتۆنەتە ژێر کاریگەری فشاری داگیرکەران بۆیە سروود و گۆرانیە نیشتیمان پەروەریەکانیان کەهی شاعیرە ناودارەکانی کورد بوون وەک هێمن و ئیبراهیم ئەحمەد و دلزار و شارەزا و بێکەس و عەونی و موکری و سامی عەودالٚ، لە هەموو کوردستاندا دەنگی دابویەوە و ببوونە وێردی سەر زوبانی خەڵک و لەرادیۆکانی شۆڕشیش شانبەشانی گۆرانی بێژانی تر کاریگەری بەرچاوی هەبووە بۆ جۆشدانی خەبات و گەرم کردنی ئاگری شۆڕش و بەرخودان و ڕوبەڕوبوونەوە، ئەوەی جێگای ئاماژەکردن بێت دەبینین زۆرێک لە تێکست و بەرهەمە نیشتمان پەروەریەکانی هونەرمەندان وەک بەرهەمێکی خۆشەویستی پێناس کراون، بەڵام لەڕاستیدا ئەم بەرهەمانە بەرهەمی نیشتیمانین و بۆ خۆشەویستی گەل و نیشتمان وتراون، گەل و نیشتمان وەک یار و خۆشەوست بە چەمکەکانی شیرن و فەرهاد، مەم و سیامەند... نیشان دراون، ئەمەش بۆ ئەوەی کاتێک بەرهەمەکە بڵاو دەبێتەوە ڕژێمی ئەم کاتە نەتوانێت ئەشکەنجە و ئازاری گۆرانی بێژەکە یا هونەرمەندەکان بدات. (خەزنەدار، ١٩٥٥، گۆڤاری هەتاو ٢١)

٥–١ هونەرمەند عەلی مەردان

عەلی مەردان لە ١٩٠٤ لە شاری کەرکووک لە گەڕەکی تەکیەی شێخ عەلی لە دایک بووە. خوێندنی لە تەکیەی کەرکووک و لە لای ماموستا ساڵەح دەست پێکردوە و هەر لەوێشەوە لە لای مامۆستای دەنگ خۆش مەلا ڕەووف فێری تەجویدی قورئان و هەندێ مەقاماتی کوردی و قۆڕیاتی تورکمانی بووە. پاش هەشت ساڵ تەکیە، شاری کەرکووکی بە جێهێشتووە و بە ماڵەوە چووە بۆ گوندی لەیلان. لەو گوندەدا تەمووره ژەنێکی بە توانا بە ناوی خدر بارام ناسیوە کە سوودێکی زۆری لێ وەرگرتوە بۆ مەقاماتی کوردی، بەڵام لە دوایدا کە دەچێت بۆ بەغدا. (لاوک، ١٩٧٩، گۆڤاری بەیان ٥٥)

مەقاماتی کوردی و فارسی و عەرەبی لەمامۆستایانیتری فارس و عەرەب و کوردەوە فێر دەبێت و وەک شارەزایەک لە بواری مەقاماتی ناوچەکەدا جێگای خۆی دەبینێتەوە. جگە لە دەنگە بەسۆز و ڕەسەنەکەی شارەزای ژەنینی چەن ئامێری مۆسیقا بووە کە خۆی ئامێری عودی زیاتر لا پەسەند بووە. هەروەها شارەزای زمان و ئەدەبی کوردی، عەرەبی، فارسی و تورکمانی بووە. لە ڕۆژی هەینی ساڵی ١٩٨١کۆچی دوای کردووە لەگۆرستانی شێخ محیدین نێژراوە لە دوا وتەیدا داوا دەکات لە گردی سەیوان لە لای شاعیران و هونەرمەندان بینێژن تا هیچ کات و زەمەنێک لە هونەر و هونەرمەندان دوور نەبێت. (شاربازێری، ١٩٨٥، ٣٤)

شەرتە تا ڕۆژی حەشر خولیای من بێ چاوی یار

دیوانی ئەخۆل وتنی: عەلی مەردان

شەرتە تا ڕۆژی حەشر خولیای من بێ چاوی یار
وێڵی سەحرابم هەمیشە تەرک ئەکەم خوێش و دیار

شەرتە خوێنم یا بە گریان ئەڕژێمە سەفحەی عەدەم
یا بە شمشێری ڕەقیبانا ئەبێ بتکێتە خوار...

مقامی ئەم بەرهەمە جۆرێکە لە جۆرە وتنەکانی ئای ئای کە شێوە گوتنێکە لەسەر مقامی بیات بونیات نراوە و لەناوچەی گەرمیان باوە، ڕیتم سەربەستە / ئەدلیب. جۆری بەرهەم / نیشتمانی.

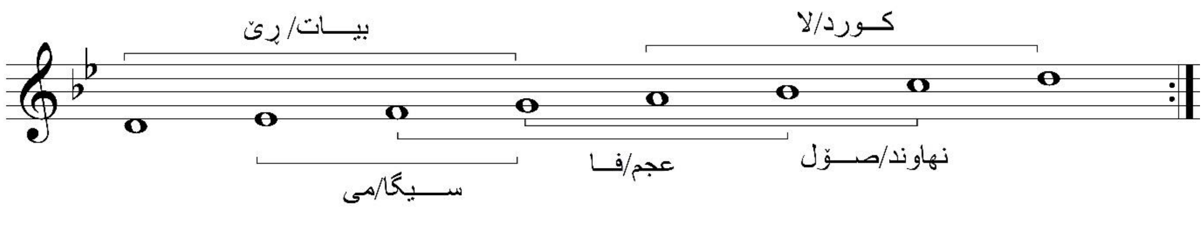

٥–٢ هونەرمەند حەسەن زیرەک

حەسەن کوڕی عەبدوڵلایە لە ڕۆژی ٢٩ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢١ لە مەڵبەندی موکریان لە دایک بووە، لە گەڕەکی قەڵای سەرداری، ڕایەکیتریش هەیە کەدەڵێن لە گوندی هەرمێلەی سەر بەشاری سەقز لەدایک بووبێ. دایکی ناوی ئامینەیە باوکی لەلای خانانی ئاغای گوندی هەرمێلە کاری کردووە و لەبەر لێهاتوویی بە زیرەک ناوی دەرکردووە. زیرەک لە تەمەنی خوار دە ساڵیدا لەگەڵ چەند کەس لە دەنگخۆشانی بۆکان لە شاییەکانی ناو شار و گوندەکانی بۆکان گۆرانیی وتووەتەوە. لە حەوت و هەشت ساڵیدا بەردەستی و قاوەچییەتی کردووە لە ماڵە دەوڵەمەندەکانی بۆکان. زیرەک یانزدە ساڵان دەبێت کاتێک باوکی دەمرێت. لەدوای مردنی باوکی، بنەماڵەکەیان لە دێ بار دەکەن و دەچنە شاری سەقز .پاشان دایکی زیرەک شوو دەکاتەوە و ئەمە دەبێتە هۆی دژوارییی زیاتر لە ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتیی زیرەک و خوشک و براکانی. لە تەمەنی ١٢ ساڵیدا دەگەڕێتەوە هەرمێلە و لەلای خانانی ئاغای ئەو دێیە بە کارکەر دادەمەزرێتەوە و بۆ درێژەی ژیانی دەست دەکات بە قاوەچییەتی و چاوساغی و بەردەستیی پیاو ماقوڵانی ئەم کاتە.(قەرەداغی، ٢٠٠٤، ٥٣) هەر لەو تەمەنەدا دەنگە خۆشەکەی سەرنجی خەڵکی ئەو دێیە بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت و هەموویان هەوڵی ئەوەیان دەبێت کە زیرەک لە دەنگە خۆشەکەی بێبەشیان نەکات. کاتێک خانەدانەکان دەزانن زیرەک دەنگی ئەوەندە خۆشە ئەمجارە زیاتر گرنگی بەو دەدەن و ڕێگە دەدەن زیرەک بێتە دیوەخان و بە گۆرانی میوانداریی و دیوەخانەکان بڕازێنێتەوە. هەروەها زیرەک بۆ بانگهێشتی شەوان و ڕەشبەڵەکی کوڕان و کچانی گوند و بەزمی شەوانەیان زۆر جار بانگهێشت دەکرێت. دوای ساڵێک لە هەرمێلە، لای ئاغاکان بەجێ دەهێڵێت و ڕوو دەکاتە شار، دەبێت بە شاگرد و بەهەندێک وردە کاری تر ژیان دەباتە سەر. ساڵی ١٩٦٠ دێتەوە هەرمێلە و وەک پاسەوان و پیاوی ئاغا لە ماڵی ئاغاواتەکان دادەمەزرێت، و پاشان نێوانی لەگەڵ ئاغا تێکدەچێت و واز لە چەکداری و ئازار و ئەزییەتی خەڵک لە پێناو ئاغادا دێنێت و دەچێتە سەقز و دەبێتە شۆفێری مینەخانی ئەردەڵان و لەنێوان سەقز و بانەدا دەست بە کار دەکات. (احمد، ١٩٧٩، گۆڤاری بەیان ٥٣)

تا ڕۆژێک هاوڕێیەکی بەناوی مەحموود نارنج، بە ئۆتۆمبێلەکەی زیرەک کۆمەڵێک باری دار دەگوازنەوە، لە نزیک گردایيەک ئۆتۆمبێلەکەی زیرەک گڕ دەگرێت و هاوڕێیەکەی زیرەک لەناو ئۆتۆمبێلەکە دەسوتێت و گیانی لە دەستدەدات. زیرەک لەترسان ڕادەکات و ئاوارە دەبێت تا لە باشوری کوردستان دەگیرسێتەوە. دواتر زیرەک دەگاتە شاری بەغدا و لەوێ بەهۆی چەند کەسێک لە هوتێل دادەمەزرێت. لەوێش دەست دەکات بە گۆرانی وتن و لە ماوەیەکی کەمدا بەم هۆیانە ناوبانگ دەردەکات. چەند کەس لە ناودارانی مۆسیقای کوردی، وەک عەلی مەردان، لە ساڵی ١٩٥٣ زیرەک لەوێ دەبینن و ئەو دەبەنە بەشی کوردیی ڕادیۆ بەغدا و بۆ یەکەم جار دەنگی لە ڕادیۆی کوردیی بەغداد دەبیسترێت و بەم جۆرە مەیدانێکی باش بۆ خۆ نواندنی گۆرانیبێژیی زیرەک پەیدا دەبێت. زیرەک لە ماوەی مانەوەی لە بەغدا دەیان گۆرانی تۆمار دەکات، و ئەم گۆرانییانە و ناو و ئاوازی زیرەک بە کوردستاندا بڵاو دەکەنەوە. زیرەک لە ماوەی نزیک بە دە ساڵ مانەوە لە عێراقدا دەبێتە دۆست و ئاشنای زۆر هونەرمەند

و گۆرانیبێژی بەناوبانگی کورد، لە ئەزموون و ڕێنوێنییەکانیان سودێکی زۆر وەردەگرێت و سەرنجیان بۆ لای بەهرە هونەرییە کەم وێنەکانی خۆی ڕادەکێشێت. لە ١٤ی ئابی ١٩٥٨ حەسەن زیرەک گەڕاوەتەوە بۆ ئێران، لەوێ چووە بۆ ڕادیۆی تاران، کرماشان و تەورێز و لەوێوە گۆرانیی گوتووە. هەر لەو ساڵەدا لە ڕادیۆی تاران میدیا زەندی دەناسێت و پێکەوە ژیانی هاوسورگیری پێک دێنن کە ئاکامی ئەو ژیانە دوو منداڵ بە ناوەکانی مەهتاب(ئارەزوو) و ساکاریان دەبێت. ساڵی ١٩٦٩ حەسەن زیرەک ماڵەکەی دەباتە شاری بانە و لەوێ لە کانی مەلا ئەحمەد چایخانەیەک دادەمەزرێنێت، شانبەشانی ئەو کارەش لە گۆرانیوتن و کاری هونەری ناوەستێت و لە بەزم و شادی خەڵکدا بەشداری دەکات و بە بۆنەی جۆراوجۆرەوە گۆرانی تۆمار دەکات. پاشان دەچێتە شاری مەهاباد و لە دواکاتەکانی ژیانیشیدا دەچێتە شاری شنۆ .لە شاری شنۆ بە کار و کاسبی ژیان تێپەڕ دەکات. لە ساڵانی ١٩٦٠-١٩٦١ لە شاری سلێمانی لە تیپی شانۆی هونەرەجوانەکان لەگەڵ سێوەخان و ڕەشۆڵ عەبدوڵڵادا لە شانۆی بووکی ژێر دەوری ڕەش و خەسوو یان ئەژدیها و تەڕپیر دەبینێت.(شێربەگی، ٢٠٠٩، ٨)

یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی گۆرانییەکانی حەسەن زیرەک پشتبەستنی بە گۆرانییە فۆلکلۆرییەکانە. ئەو چاوی بە زۆر ناوچە و مەڵبەندی کوردستان کەوتووە، لێیان ماوەتەوە، لای خەڵکەکەی میوان بووە و هەڵسان و دانیشتنی لەگەڵیان بووە و لەگەڵ شێوەی ژیانیان و جلوبەرگ و هەڵسوکەوتیان ئاشنا بووە. ئەو گۆرانییانەی لە خەڵکەوە بیستوویەتی، فێری بووە. هەرچەندە زیرەک زۆر گۆرانیشی هەیە کە هەم هەڵبەستەکەی و هەم ئاوازەکەی هی خۆیەتی، زیرەک لە شیعری کوردیش کەڵکی وەرگرتووە. وەک :نالی، وەفایی، سەید کامیل ئیمامی، کوردی، ئەحمەد هەردی، پیرەمێرد و هێمن.

حەسەن زیرەک گۆرانیی فارسی و ئازەریشی هەیە، لەو جۆرە گۆرانییانەدا زیرەک هەڵبەستی کوردیی تێکەڵاو کردوون. «گویلدر» یەکێکە لەو گۆرانییانە کە بە زمانی ئازەری وتوویەتی، ئەمانەش بەشێک لە گۆرانییە باوەکانی زیرەکن: (دیسان شەو هات، وەک قومری، لۆرکێ، کەتانە، هەی نار، کابوکێ، لەیلا، کرماشان شاری شیرین،ئەمان دۆکتۆر، بۆ چ منت ناوێت، هۆ لەیلی، ماڵی بابم نەسرین، کەویار، ئەسمەر). زیرەک لەگەڵ زۆر گۆرانیبێژی کورد گۆرانی گوتووە، بۆ نموونە : (محەممەد ماملێ، مەلا حسێنی عەبدوڵلازادە، عوسمان بۆکانی، ڕەزا سەقایی، سەید محەمەد سەفایی و ئەحمەد شەماڵ) . گۆرانیی «ماڵی بابم بێ وەفا» یەکێک لەو گۆرانییانەیە کە حەسەن زیرەک، محەممەدی ماملێ و مەلا حسێنی عەبدولازادە ساڵی ١٩٥٩ بە یارمەتیی تیپی مۆسیقای کرماشان تۆماریان کردووە. «بەرهەڵبێنە» و «هەوارە، گوڵم هەوارە» دوو گۆرانی دیکەن کە زیرەک و محەممەدی ماملێ پێکەوە وتوویانە. هەروەها زۆربەی بەرهەمەکانی زیرەک لە ڕادیۆ تاران لەگەڵ هونەرمەندە گەورەکانی مۆسیقای ئێرانی وەک حسەین یاحەقی، حەسەن کەسایی، جەلیل شەهناز، جەهانگیر مەلەک و ئەحمەد عیبادی بووە.(خۆشناو، ١٩٨٤، ١٥)

حەسەن زیرەک ئەگەرچی لەبەر بارودۆخی ئەستەمی ژیان لە خوێندن بێبەش مابوو، بەڵام توانای بێوێنەی لە هۆنینی شیعری کوردی و دانانی مۆسیقای کوردی هەبوو. حەسەن زیرەک لە نێوان ساڵانی ١٩٦٢ تا ١٩٦٤ لە ڕادیۆ کرماشان کاری کردووە. لەو ماوەدا لەگەڵ گەورەکانی مۆسیقای ئەو سەردەمە وەک موجتەبا میرزادە، محەممەد عەبدولسەمدی، ئەکبەر ئیزەدی و بەهمەن پوولەکی کاری کردووە و ئەو هاوکارییە بووە هۆی دروستکردنی بەرهەمی وا کە وەک شاکارەکانی مۆسیقای ئەو سەردەمە بە یادگاری ماون. ساڵی ١٩٧٢ بەنەخۆشیی شێرپەنجە لە نەخۆشخانەی شاری بۆکان ماڵاوایی دەکات و لەسەر ویستی خۆی لە داوێنی کێوی ناڵەشکێنە، کە دەڕوانێتە بۆکان بەخاک دەسپێردرێت.

نەورۆز

ووتنی: حەسەن زیرەک ئاوازی: قادر دیلان

ئەم ڕۆژی، ســـاڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە جەژنێکی، کۆنی کوردەو بە خۆشــی وبە هاتەوە

وا ڕۆژ هــەڵات، لە بەندەنی بەرزی وڵاتــەوە ڕەنگی گوڵاڵەو گەزیزە شەفەق شەوق ئەداتەوە

چەندساڵ گوڵی هیوایی ئێمە پێ بەر بوو تاکو پار هەر خوێنــی لاوەکان بوو، گووڵی ئالی نەوبەهار

نەورۆز بوو، ئاگــرێکی وەهای خستە جەرگەوە لاوان بە ئەشق، ئەچــوون بەرەو پیری مەرگەوە

تا ئێســـتا، ڕووی نـەداوە لە تاریخی میللەتان قەڵغـــنی گوولە سنگی کچان بێ لە هەڵـمەتا

پێی ناوێ، بۆشـەهیدی وەتەن، شیـوەن و گرین نامرن ئەوانە وا لە دڵی میـــــــللەتا ئەژین

مقامی ئەم بەرهەمە عەجەمە، ڕیتم ٤/٤. جۆری بەرهەم / نیشتمانی.

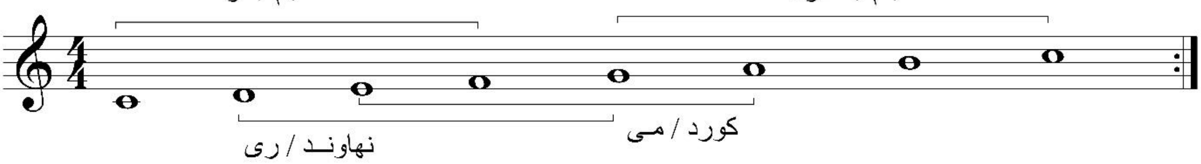

٥–٣ هونەرمەند تاهیر تۆفیق

ناوی تەواوی (تاهیر تۆفیق ئاوڕەحمان حەمەد شێخانی) ە. نازناوی بنەماڵەکەی (شێخانی) یە. لە ساڵی ١٩٢٢دا لە شاری کۆیە لە گەڕەکی (بەفری قەندی) هاتۆتە دنیاوە، لەباوەشی خێزانێکی هەژار چاوی کردۆتەوە و خوێندنی تا پۆلی سێیەمی ناوەندیی بووە و لەناوەڕاستی سییەکانی سەدەی بیستەمەوە لەو کاتەی کە قوتابی پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بووە بەهرەی گۆانیبێژی لەلا تەقیوەتەوە و بووەتە سروودبێژێکی دەنگخۆش و مامۆستاکانی هانیان داوا سروود و گۆرانی بڵێ. هونەرمەند لەسەرەتای ژیانی هونەریدا کەوتووتەبەر کاریگەریی گۆرانیبێژە لێهاتووەکانی ئەوسا کۆیەی وەک سێوە و مەلا ئەسعەد و سوودێکی زۆریشی لەهونەرمەند ئەحمەدی حەمەمەلا وەرگرتووە، بەڵام کاتێک کەبازووی هونەری گۆرانی وتنی بەهێز بووە، هەوڵی داوە دەنگ و ڕێبازی تایبەتیی خۆی هەبێ و لەناوەڕاستی چلەکانی سەدەی ڕابووردووەوە بووەتە گۆرانیبێژێکی خاوەن دەنگ و ڕێبازی تایبەتیی خۆی. تایەر تۆفیق لە ساڵی ١٩٤٥ەوە بووەتە سەر دەستەی مەقابێژانی سەر شانۆی ئاهەنگەکانی نەورۆزی کورد و گەلێک گۆرانی نیشتمانی و نەتەوەیی بە دەنگە خۆشەکەی چڕیوە و گوێگرانی سەرسام کردووە، چونکە هەم خاوەن دەنگێکی زوڵاڵی دڵکێش بووە و هەم باشترین دەقی شاعیرە مەزنەکانی کوردی هەڵبژاردووە بۆ ئاوازەکانی. (خۆشناو، ١٩٧٩، گۆڤاری بەیان ٥٣)

هەرکەسێک کەمێک ئاشنایی هونەری ئاوازی و گۆرانی کوردی بێ و گوێی لەناوی تایەر تۆفیق بێت، یەکسەر ئاوازی گۆرانیەڕەسەنەکانی لەسەر شەو و ڕۆژی داناوەی حاجی قادری کۆیی و لە باخان ئاهو ناڵێن دێی وەفایی و غەزەلە تەڕو پاراوەکانی مستەفا بەگی کوردی و سافی هیرانی و عوسمان عەونی و گولی سەربەستیی بەختیار زێوەر و بیست و حەوت ساڵەکەی فایەق بێکەس و شیرین بەهارەی ئیبراهیم ئەحمەد و چەند هۆنراوەیەکی ناسکی هەژار و هێمن و گۆران و مەدهۆش و دڵدار و دڵزار و مەجید ئاسنگەر و بێ خەو و شارەزا دێتەیاد.

تایەر تۆفیق گۆرانیبژێکی هونەرمەندی خاوەن هەڵوێستی نیشتمان پەروەر بووە، لەهیچ کۆڕ و کۆبوونەوەیەکدا گۆرانی بۆ کاردبەدەستانی میری نەگوتووەو هەموو گۆڕانیەکی بۆ کورد و بۆ شارکردنی دڵی هونەردۆستانی چڕیوەو لە ماوەی ژیانیدا شەش نامیلەکە و پەرتووکی بەو دەقەهۆنراوەیانەی بەگۆرانی گوتوونی بەچاپ گەیاندووە و لە هەموویان باشترین پەرتووکەکەی گوڵی سەربەستییە کە بە پێشەکی کەریم شارەزا لە ساڵی 1983بەچاپی گەیاندووە، لە ٢٠–١٠–١٩٨٧ تایەر تۆفیقی گۆرانیبێژی هونەرمەندی مەزنی کورد لە تەمەنی ٦٥ ساڵیدا ماڵاوایی لە کوردستان و هونەردۆستانی کرد و لەشارەکەی کۆیە لەنێو شەپۆلی خەم و پەژارەی هونەر پەروەران بەخاکی نیشتمان سپێردرا. (کوێستانی، ٢٠٠٨، ١٧)

گوڵی سەربەستی

شیعری :بەختیار زێوەر

لە ١٩٥٨دا لە ئیستگەی کوردی تۆمارکراوە و بڵاوکراوەتەوە

ئاوازو گوتنی :تایەر تۆفیق

گەلێک شیرینتر لە خونچەی بەهار ناسک، جوانتر لە شەوبۆی بەهار

گەشتر لە دیدەی وەنەوشەی نزار گوڵێکە ناوی گوڵی سەربەستی

مەردە ئەو گەلەی بگاتە دەستی

گوڵی سەربەستی ئەی هێزی گیانم، رۆشن کەرەوەی ڕێگەی ژیانم

تۆم نەبێ من خۆم بە هیچ نازانم تۆم نەبێ هەرگیز نا حەسێمەوە

بێ بۆنی خۆشت نا بوژێمەوە

بۆچی رەنگی تۆ وەک گوڵی سوورە ئەو هۆزەی کە تۆی تیا بێ جەسوورە

عالەم بە بۆنەت زۆر پشت ئەستوورە دیارە تەلیسمی بەرزیی ژیانی

گەلێک کێش ئەکەی بۆ کامەرانی...

مقامی ئەم بەرهەمە بیات ، ڕیتم سەربەستە / ئەدلیب. جۆری بەرهەم / نیشتمانی.

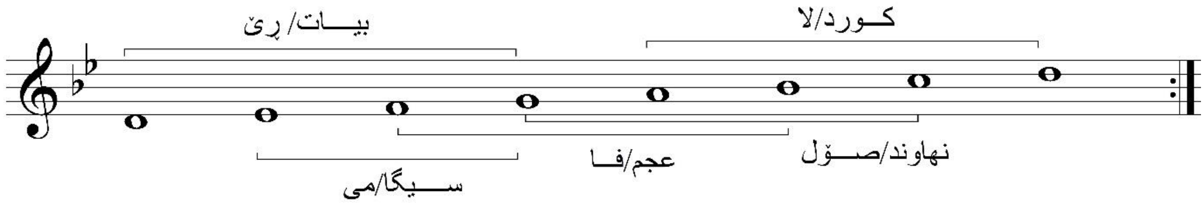

دەرەنجام

١-پێشهاتە سیاسیەکان هەمووکات کاریگەریان بەسەر لایەنی ڕۆشنبیری و هونەری ناوچەی هەولێر هەبووە.

٢-هوکاری گەشەسەندنی لایەنی ڕۆشنبیری و هونەری دەگەڕیتەوە بۆ دروست بوونی بزاڤەکان لە سالانی ١٩٥٨ تا ١٩٧٥.

٣-ڕیکەوتننامەی ئازاری ١٩٧٠ ڕەنگ دانەوەی تەواوی هەبووە بەسەر گەشەی ڕۆشنبیری و هونەری لە شاری هەولێر.

٤-سەرەتای بزاڤی ڕۆشنبیری دەگەڕێتەوە بۆ پێش سالانی ١٩٥٨.

٥-لە گۆرانیەکانی هونەرمەندانی وەک حەسەن زیرەک و تاهیر تۆفیق و عەلی مەردان ...هتر. تێبینی گشت لایەنەکانی (سیاسی، کۆمەلایەتی، نەتەوەیی، ئاینی،) دەکرێت، ئەوان توانیویانە زۆر بە جوانی گوزارشت لە ڕاستیەکانی ژیان و حاڵ و خۆشی و ناخۆشیەکانی میللەتی کورد بکەن.

٦-ناسین کورد و دۆزەکەی و دەرکەوتنی هونەرمەندانی کورد بۆ کاریگەری ڕادیۆی بەغدا بەشی کوردی دەگەڕێتەوە، کە لەم سەردەمەدا ڕۆڵ و پێگەیەکی بەهێزی هەبوو.

٧-ڕاگرتنی هاوسەنگی لە نێوان هەرچوار پارچەکەی کوردستان لە گۆرانیە کوردیەکان لەڕوی دیالێکت و زمان و ئاوازەوە، خاڵێکی تری سەرکەوتنی ئەم گەشە هونەری و فیکری و ڕۆشنبیریە بوون.

٨-شارەزایی و لێهاتوویی و زۆری ژمارەی گۆرانیەکانی هونەرمەندان لە زمان زانی و لە داڕشتنی دەقی شیعری گۆرانی و ئەزبەرکردنیان، بەشێکی ترن لەسەرکەوتنەکانی گەشەسەندنی لایەنی ڕۆشنبیری و هونەری.

٩-هونەرمەندانی کورد لەبەر ئەوەی زۆر کاری جۆراو جۆر و زۆر شوێن گەڕابوون و شارەزایی باشیان هەبوو دەربارەی گەشەی ڕۆشنبیری و هونەری میللەتانی دراوسێش توانیویانە زۆر بە جوانی ئەم ئاوازانەی کە هی کوردیش نەبونە لە بنەڕەتدا، بە شێوازێکی کوردیانە و تاموو چێژێکی تایبەتیان بیانچرن، کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا خاڵێکی تری کاریگەریەکانی پێشکەوتنی بزاڤی ڕۆشنبیری و هونەریی لە باشوری کوردستان.

١٠-بەشێکی زۆری گۆرانی و بەستە و مقام و بەرهەمە موزیکیەکانی هونەرمەندانی کورد لەسەدەی ڕابردوو وەک بەرهەمی خۆشەویستی و ئەڤینداری ناسراون و کەوتونەتە بەرگوێ، بەلام لەڕاستیدا بەرهەمی نیشتیمانین و لەترسی ڕژێمەکانی ئەم کاتە نەتواندراوە ئەئاشکرا باس لە فیداکاری و خۆشەویستی نیشتمان بکرێت و ناچار نیشتیمان وەک کچ ناساندراوە و بەسەریدا هەڵگوتراوە.

پێشنیار

١- کارکردن لە سەر کۆکردنەوە و بەئەرشیف کردنی بەرهەمەکانی گۆرانی کوردی بە گشتی و هونەرمەندانی وەک تاهیر تۆفیق، حەسەن زیرەک عەلی مەردان بە تایبەتی .

٢- نوسینەوەی تێکست و بە نۆت کردن و شیکردنەوەی گشت گۆرانیە فۆلکلۆری و میللیەکانی میللەتی کورد بەگشت دیالێکت و زمانەکانەوە.

٣- گرینگی دان بە هەواداران و شوێن کەوتوانی ئەم هونەرمەندە میللیانەی کورد بەگشتی و تەواوی قالب و فۆرمەکانی گۆرانی و موزیکی کوردی بەتایبەتی.

ڕاسپارد

١- دامەزراندنی ڕێکخراو و بنکەی گەشەپێدانی لایەنی ڕۆشنبیری و هونەری و ئەدەبی کوردی، لەتەواوی ناوچە کوردستانیەکان و دەرەوەی ناوچە کوردستانیەکانیش، وەک بنکەیەکی نەتەویی بەمەبەستی زندوو هێشتنەوەی عورف و عادات و کەلتوری نەتەوییمان.

٢- دامەزراندنی کتێبخانەیەکی دەنگی تایبەت بە گۆرانی و بەرهەمی گۆرانیبێژە ڕەسەن و فۆلکلۆرەکانی کوردستان و کۆکردنەوەی سەرجەم گۆرانیەکانیان بۆ پاراستنیان لە فەوتان و لەناوچوون.

The impact of the artistic cultural motion and its reflection on the development of Kurdish song and music

(Tayer Tofiq, Ali Mardan, Hassan Zirak) as example.

abstract

This research emphasis the impact and development of the cultural motion of song and music, including external influences. These influences through the songs of artists Ali Mardan, Hassan Zirak, Tahir Tofiq. which are more ostensible in the Kurdistan Region's artists, singers and musicians. Through three main contents, which are: The first topic presenting the problems, objectives, importance and predictions of the research. And also, the identification of the research methodology which begins according to the time and emplace.

The second topic is dedicated to presenting the content of the research and identifying the research titles and their relationship to similar researches. Through the songs of artists Ali Mardan, Hassan Zirak and Tahir Tofiq. Therefore, we consider it necessary to present a brief chronicle of the life, work and activities of these great artists, to further clarify and discover these reflections and effects, which through this cultural and artistic motion has fallen on the arts and artists of Erbil city and other areas of Kurdistan.

In the third section, we have presented some of the results of our research, with some suggestions and recommendations for the stakeholders and other researchers in the field of art in general, song and music in particular as a clarify to promote and supervise similar researches.

Keywords: motion, culture, art, song, music

سەرچاوەکان

یەکەم / سەرچاوە بەزمانی کوردی

- ئسماعیل کویستانی، (٢٠٠٨)، ڕوخسار و ئەزموون، ج٢، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر.

- باکوری، (٢٠٠٢)، گۆرانی بێژە نەمرەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

- حوسێن شێربەگی، (٢٠٠٩)، دەچمە سەر ناڵەشکێنە، گۆڤاری ڕامان، ژمارە١٤٩، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

- زۆزک احمد قەرەداغی – زاهیر محمد عەزیز، (٢٠٠٤)، ڕۆڵی حەسەن زیرەک لە موزیکی کوردی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان،سلێمانی.

- عزالدین مستەفا ڕەسوڵ، (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

- عوسمان شارباژێڕی، (١٩٨٥)، گەنجینەی گۆرانی کوردی، چاپخانەی زەمان، بەغداد.

- میرزا کەریم خۆشناو، (١٩٨٤)، حەسەن زیرەک و هەندێک لەبەسەرهاتەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حسام، بغداد.

- مەسعودی مەلا هەمزە، (٢٠١١)، بیۆگرافیای هونەرمەندانی هەولێر، بەرگی یەکەم، چاپخانەی روون، هەولێر.

دووەم/ سەرچاوە بەزمانی عەرەبی

- حسين على محفوظ، (١٩٧٧)، قاموس الموسيقى العربية، دار الحرية للطباعة، بغداد.
- رجائي فايد، (٢٠٠٨)، تحولات الشخصية الكوردية نحو الحداثة، مراجع وتقديم أ.د.عبد الفتاح علي البوتاني، مطبعة ألخاني-دهوك.
- صبحى انور رشيد، (١٩٧٠)، تاريخ الفن في العراق القديم، ط1، المؤسسة التجارية للطباعة والنشر، بيروت.

- صبحى انور رشيد، (١٩٨٨)، الموسيقى فى العراق القديم ،ط1،دار الئؤون الثقافية العامة ، افاق العربية، بغداد.

- مجدي وهبة وكامل المهندس، (١٩٧٩)، معجم المصطلحات في اللغة والادب، مكتبة لبنان- بيروت.
- محمد محمود سامي حافظ، (١٩٧١)، تاريخ الموسيقى والغناء العربي، المطبعة الفنية الحديثة.

سێیەم/ سەرچاوە بەزمانی بیانی

- Laurie Schneider Adams, The Methodologies of Art An introduction 2nd kindle Edition, 1964.

چوارەم/ توێژینەوەکان

– سالار شکری ،سرود فواد، (٢٠٢٠)، شێوازی موزیکی شەستەکانی سەدەی ڕابردوو لەشاری هەولێر، گۆڤاری زانکۆی صلاح الدین، هەولێر.

– هوشنگ سالح محمد، (٢٠١٢)، بزاڤی ڕۆشنبیری کوردی لە شاری هەولێر ١٩٥٨ ـ ١٩٧٥، ماستەر نامە، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین ـ هەولێر.

– هوشنگ سالح محمد، (٢٠١٩)، بزاڤی ڕۆشنبیری کوردی لە شاری بەغدا ١٩٥٨ ـ ١٩٧٥، تێزی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین ـ هەولێر.

پێنجەم/ گۆڤارەکان

– حەسیب قەرەداغی، گۆڤاری بەیان ژ(١٢٠) حوزەیرانی (١٩٨٦)، شتێک لەبارەی گۆرانی و ئاوازەوە.

– ڕزگار خۆشناو، گۆڤاری بەیان ژ(٥٣) کانونی دووەمی (١٩٧٩)، بەشەکانی گۆرانی کوردیمان.

– لاوک، گۆڤاری بەیان (٥٥) حوزەیرانی (١٩٧٩)، پێشەکییەک بۆ گۆرانی کوردی.

– مارف خەزنەدار، گۆڤاری هەتاو ژ(٢١) ١٠ شوباتی (١٩٥٥)، گۆرانی و موزیکی کوردی.

– وریا احمد، گۆڤاری بەیان ژ(٥٣)، کانونی دووەمی (١٩٧٩)، ڕونکردنەوەی هەندێک لایەنی بەرەوپێش لەگۆرانی و موزیکی کوردیمان.

* سادق هەریری لە ساڵی(١٩٤٧) لە شارۆچکەی هەریر لە دایک بووە، هەر لە منداڵیەوە دەنگی زۆر خۆش بوو دەستی بە گۆرانیگوتن کردووە، دەرچوی خانەی مامۆستایانە لە ساڵی(١٩٦٩-١٩٧٠). سادق هەریری دۆستایەتیەکی زۆر بەهێزی لەگەڵ هونەرمەند(تاهیر تۆفیق)هەبووە و هەوادارێکی سەرسام بەهونەرمەند تاهیر توفیق بووە. کاتێک(تاهیر تۆفیق)کۆچی دوایی دەکات، جلو بەرگ و چاویلکەو هەموو ئەمانەی بەخشرا بە سادق هەریری. سادق هەریری لە بەرواری (١٦/٩/٢٠١٤)دڵی گەورەی لەکار کەوت بۆ دواجار ماڵئاوایی کرد. (کوێستانی، ٢٠٠٨، ١٢)

** ئیحسان بورهان احمد ناسراو بە (احسان زیرک)، لە سالی ١٩٧٦ لەدایک بوە، هەر لە تەمەنی منداڵیەوە خولیای دەنگی هونەرمەندی گەل حەسەن زیرەک بووە و هەڵساوە بە لاسایی کردنەوەی ئەم هونەرمەندە. دەستپێکی کاری هونەری بۆ ساڵی ١٩٩٧ دەگەڕێتەوە. تاوەکو تائێستاش بەردەوامە لە کاری هونەری و بە هەمان ڕێچکە و شێوازی وتنی گۆرانی حەسەن زیرەک گۆرانیەکان دەچڕێتەوە. (باکوری، ٢٠٠٢، ١٩)

*** هونەرمەندی میللی سامان محمد سعید عبدالله، ساڵی ١٩٧٢ لەشارەدێی خورماڵ لەدایک بوە، لە وڵاتی ئێران ساڵی ١٩٩٤ لەخۆشەویستی بۆ هونەرمەندی گەڵ حەسەن زیرەک و سەرسامی پێی دەستی بەکاری هونەری گۆرانی وتن کردووە و زیاتر لە بۆنەو دانیشتنەکان و بەرنامە هونەریەکانی یادی حەسەن زیرەک دەرکەوتووە، لەساڵآنی ١٩٩٠ کاتێک لە بەغدا بووە لەگەڵ کۆمەڵێک لە گۆرانی بێژانی عیراقی (کازم ساهیر و سعد الحللی و هیپم یوسف و یاس خچر) گۆرانی وتوە، هەروەها لە شاری تاران چەند کۆنسێرتێکی گۆرانی ئەنجام داوە بەڵآم ئەم کۆنسێرتانەی تا ئێستا بڵآو نەکراونەتەوە. (هەمزە، ٢٠١١، ٨٥)

**** قادر احمد مستەفا ناسراو بە (قادر زیرەک) لەساڵی ١٩٥٤ لەدایک بوە لە گوندی بێرکۆت، ئەم هونەرمەندەش یەکێک بوە لە شوێن کەوتوانی ڕێچکەی هونەری گۆرانیەکانی هونەرمەندی گەل حەسەن زیرەک، ساڵانێکی زۆر تەنها بە لاسایی کردنەوەی حەسەن زیرەک بەردەوام دەبێت تا دواتر لەساڵی ١٩٧٧ یەکەم گۆرانی (دوورم لەیاران) تایبەت بەخۆی لە ئاواز و تێکستی هونەرمەند (ڕزگار خۆشناو) لە ئێستگەی کوردی لەشاری بەغدا تۆمار دەکات، کە ڕەنگدانەوەیەکی باشی دەبێت بۆ هونەرمەندو لەمەیدانی هونەری پێی دەناسرێ. ئەمە وادەکات کە هونەرمەند لەسڵی١٩٨٠ چەند بەرهەمێکی تر تۆمار بکات وەک (دوگمەی سینە، ئەمان ساقی، لەبنەوار، بازی کوێستان)، تا ساڵی ١٩٨١ هونەرمەند قادر زیرەک لەکاتی گەڕانەوەی لە گەشتێکیدا لەگەڵ چەند هاوڕێیەکی لە ڕێگای (هەریر) توشی ڕوداوێکی هاتووچۆ دەبن، لەئاکامدا هونەرمەند قادر زیرەک و هاوڕێیەکی گیان لەدەست دەدەن لە بەرواری (٢٠١٧/١٢/٢٢). (شێربەگی، ٢٠٠٩، ٢٣)